

A mai irodalom társadalmi és eszmei struktúrája és progresszivitása

Janko Kos

Ha elgondolkozunk az 1945 óta Jugoszláviában történt irodalmi események társadalmi és eszmei összetevői fölött, meg kell állapítanunk, hogy még korai volna bírálatot mondani azokról az utakról, amelyekken irodalmunk az új társadalom gazdasági és politikai szerkezetének kialakulásakor járt. Viszont nem érthetjük meg teljességükben az irodalmi problémákat, ha nem kíséreljük meg már most kiértékelni a helyzetet, ami a főlzabadulástól kezdve mindinkább az irodalmi mozgalmak alapja lett. A szocialista építés idején keletkezett irodalmi alkotásokról sokféle szemszögből beszélhetünk, a legfontosabb szempont azonban kétségtelenül az irodalmi jelenségek társadalmi és politikai szerkezetének, valamint haladó voltának vizsgálata. A haladás fogalma az egész jugoszláv szocializmus tevékenységének mértéke, úgyhogy már most megkérdézhajtuk, mi adja meg a mai Jugoszlávia irodalmának haladó jellegét, miben nyilvánul meg az irodalmi események progresszivitása.

Mindjárt kezdetben meg kell állapítanunk, hogy a mai irodalom társadalmi és eszmei struktúráját, illetve haladó voltát

nem mérhetjük helyi mértékegységekkel, a többé-kevésbé provinciális irodalmi programokból illetve esztétikákból kiindulva. A jugoszláv szocializmus haladó jellege csak az egész világ arányaihoz mérhető, tehát kizárólag a világ-gazdasági, társadalmi és politikai események valóságának előterében vizsgálható. Ugyanígy az 1945 utáni jugoszláviai irodalmi események progresszivitása is csak az utóbbi évtizedekben, a világirodalomban végbement folyamat fényében tűnik ki. Fölösleges ezen a helyen megismételni azt a mindennapos igazságot, hogy az emberi problémák manapság már túlnőnek a lokális kereteken, egyesülnek a világbéke és háború, a világgazdaság és a politika fejlődésével, a társadalmi és tudományos haladás egyetemével. Mindannyian jól tudjuk — főleg, ha a nagyvilág távlatából nézzük az eseményeket —, hogy eljött az idő, amikor az emberi igazság fogalmának egyetlen jelenségét sem érthetjük meg a maga hagyományos és regionális elkülönülésében. És ha ezt az állítást az irodalmi alkotásra is vonatkoztatjuk, nyilvánvaló, hogy a mai irodalom progresszivitását világviszonylatból kell nézni és indokolni.

Ez a fejtegetés mindenekelőtt az alábbi kérdésekre keres választ:

1. Milyen volt a világirodalom társadalmi és eszmei struktúrája 1945 után?

2. Hogyan fejlődött ebben az időszakban a jugoszláv — pontosabban — a szlovén irodalom, amely ebben a fejtegetésben az általános tézisek gyakorlati példájául szolgál majd?

3. Mi a jelentőségük a háború utáni irodalom fejlődési szakaszainak, ha a világirodalom társadalmi és eszmei problematikája és haladása szempontjából vizsgáljuk őket?

Egy általános áttekintés szempontjából nincs szükség arra, hogy a kérdésekre válaszolva, részletekbe bocsátkozzunk, megmaradhatunk hát a konkrét esetekre vonatkozó általános és elképzelt sematika határain belül. Ez mindenkéelőtt a modern világirodalom jellemzésére vonatkozik. Ismeretes, hogy például a nyugati államok irodalmának társadalmi és eszmei összetétele heterogén és a szó szoros értelmében pluralisztikus. Azt is tudjuk, hogy az irodalmi fejlődés a volt gyarmatokon és a tömbönkívüli — főleg pedig az úgynevezett elmaradott — országokban a maga külön, kellemeg még meg sem magvarázott útjain jár. Fontos jellegzetessége mindez a világirodalmi helyzetnek, de hogy szemléltetőbbé tegyük a problémákat, el kell havasolnunk őket, és figyelmünket kizárólag azokra a mozzanatokra fordítjuk, amelyek a legnagyobb mértékben jellemzik a világirodalom társadalmi és eszmei arculatát, a legvilágosabban mutatják ki fejlődési ellentmondásait.

Amikor 1945-ben megkezdődött a világirodalom háború utáni fejlődése, egykettőre kiderült, hogy — párhuzamosan a világ katonai és politikai tömbökre való oszlásával — az irodalom is kifejezetten programszerű eszmei és esztétikai polarizációra törekszik. Természetesen túlzás volna Nyugat és Kelet irodalmáról mint két szembenálló irodalmi tömbről beszélni, annál kevésbé, mert sem az egyik, sem a másik nem homogén és nem egységes. Mégis szemmel látható, hogy a háború utáni években a tömbök tevékenységének keretén belül a világirodalom két egymással ellentétes irodalmi program, elmélet és gyakorlat körül alakult ki. Ez a polarizáció nemcsak a második világháború után jelentkezett. Évtizedek óta készítették elő kialakulását az európai, szovjet és amerikai irodalmi áramlatok és problémák, de csak a második világ-

háború után, a világ tömbökre osztásával vált az irodalmi körök programszerű integrációjává. A szocialista tábor reprezentatív irodalmi áramlattá erősökölt a szocialista realizmust, amely az irodalmi unitarizmus nevében megtagadta a romantizmust, a hadani realizmust, naturalizmust és szimbolizmust pozitív tárgyvilágosságát, főleg pedig a modernizmust és avantgardizmust sokféle formáit. A nyugati irodalomban a sokféle iskola és stílus mögött magasra duzzadt a nihilista irodalom áramlata, a mai nyugati irodalmi élet legmozgókényebb és programszerűen terjeszkedő ereje. Azt sem kell hangoztatnunk, hogy a „nihilizmus” szót nem hétköznapi, elcsépeelt, leértékelő értelmében használjuk, hanem mint az ember lelkiállapotának elméleti megjelölését, olyan ember lelkiállapotát, aki a metafizika és az osztálytársadalom fényében nézi a világot, illetve még pontosabban: a nihilizmus ebben a vonatkozásában azt a társadalmi és eszmei álláspontot jelenti, amelyben az osztálytársadalom embere fölismeri történelmi, társadalmi, szellemi és mindenekelőtt ontológiai jelentéktelenségét. Noha a nyugati nihilista irodalomban nem lehet fölfedezni azt a programszerű egységet, amit a háború utáni esztendőkből a szocialista realizmus áramlata próbált megteremteni, mégis többé-kevésbé egységes eszmei és esztétikai összetevője korunk polarizált irodalmi helyzetének. Ez az egység nem mond ellent azzal a ténnyel, hogy a nihilizmus irodalma két különböző változatban jelentkezik, amelyek kiegészítik egymást, esetenként egymásba olvadnak, gyakran azonban szerteágaznak. A nihilizmus mindenekelőtt mint formai forradalom nyilvánul meg az avantgardizmusban, mint a hagyományos esztétikai normák és értékek tagadása. Az avantgardizmuson kívül, ami nem ritkán a praenihilista hagyományokra támaszkodik és tartalmaz romantikus elemeket is, a nihilizmus a mai irodalomban mindenekelőtt nemcsak formai, hanem eszmei lényeg is, tagadása mindazoknak a társadalmi és eszmei világkoncepcióknak, amelyek lényegükben még metafizikuskak, romantikusak, de pozitivisták. Az irodalmi nihilizmus mindkét esetben tagadja a letűnt irodalmi áramlatok és stílusok társadalmi és eszmei, illetve formális hagyományait, következményképpen ilyen vagy olyan módon különválasztja őket, beléjük hatol, és fokozatosan egyesíti

őket a maga irodalmi problematikájában.

Szükség volt a két irodalmi tömb fejlődési jellemvonásaival foglalkozni, hogy a világirodalom vázlatos képének megrajzolása után ráterhessünk az 1945 utáni jugoszláviai irodalmi események körvonalazására. Ha a háború utáni irodalmi helyzet alapjait vizsgáljuk, nem hanyagolhatjuk el teljesen azt a tényt, hogy Jugoszlávia társadalmilag és gazdaságilag meglehetősen elmaradott ország volt, amikor végrehajtotta forradalmát. Ez — természetesen — nem azt jelenti, hogy irodalma is elmaradott volt. A háború előtti Jugoszlávia irodalma, összevetve az akkori világ irodalmával, olyan jellemvonásokat mutat, amelyek bizonyos szempontból elmaradottságra engednek következtetni a világirodalom fejlődéséhez viszonyítva, ennek az elmaradottságnak a mértéke azonban, egy hosszúlejárátú fejlődési dialektika távlatából, csupán relatív és ideiglenes. Ezt az irodalmat sokféle régebbi és újabb stílusok, irányzatok és programok jellemzik — a szimbolizmus, impresszionizmus, naturalizmus, expresszionizmus és a szürrealizmus. Az akkori irodalom stílusmeghatározásai azonban lényegükben keveset mondanak, csupán meghatározzák a jelenségeket, de nem az irodalmi jelenségek társadalmi és eszmei alapjainak megismerésén nyugszanak. Sokkal jelentősebb a mai irodalom magyarázatának szempontjából az a megállapítás, hogy irányzatait és jelenségeit néhány alapvető szellemi perspektívára, illetve társadalmi és eszmei szempontokra vezethetjük vissza. Ezeknek az ellentmondásai és fejlődési sorrendje az irodalmi események szempontjából sokkalta lényegesebbek, mint az irodalmi stílusok és kifejezőmódok felsorolása, annál is inkább, mert az ilyen felsorolás végül is a társadalmi és eszmei struktúrák és összetevők változásaitól függ.

A mai irodalom fejlődésének egyik ilyen összetevője kétségtelenül a nihilizmus. A világról és az emberről kialakított tudat másik nagy társadalmi és eszmei megnyilvánulási formája — ami az utóbbi száz év alatt befolyást gyakorolt az irodalomra — a forradalmi szocializmus programja. Hatását a közelmúlt és a jelen irodalmára nem lehet kizárólag a szocialista realizmusra korlátozni, mert az legjobb esetben is csak a szocialista etatizmus irodalmi realizációjának tekinthető, a forradalmi szocializmus fejlődésének egyik ellentmondó és törté-

nelmileg elhatárolt időszakának irodalmi megnyilvánulási formájának. Az elmúlt száz év alatt az irodalmat döntő módon befolyásoló társadalmi és eszmei tényezők közé kell sorolnunk a romantizmus és a pozitivistá objektívizmus eszméjét — mindkettő egészen a mai napig érezteti hatását. Nincs módunk arra, hogy ezen a helyen elméleti és történelmi megfogalmazásokat adjunk, amelyek teljes, plasztikus fényvel világítanak meg, és könnyen érthetővé tennek az irodalmi események társadalmi és eszmei szempontjait. Mégis föl kell hívni a figyelmet a bennük rejlő arányokra és következtetésekre, amelyek meghatározzák helyüket az irodalmi fejlődésben. A modern idők irodalma kétségtelenül a romantizmus lelkiállapotában, az eszmeiség és a valóság áthidalhatatlan ellentmondásában fogantatott, s időnként — a társadalmi és eszmei változások korszakában — ide is tér vissza. Áthidalhatatlan ez a szakadék, mert a romantizmus eszmeisége nem lehet más, mint az elszigetelt egyén belső szubjektivitása. A pozitivistá objektívizmus nem egyszer nyilvánította magát a romantikus szubjektivizmus magasabbrendű leértékelésévé és ellentétévé, az irodalmi fejlődés folyamán azonban leggyakrabban a romantizmus természetes folytatásaként és kiegészítéseként jelentkeznek: a determinisztikus harmónia és a mechanikus rend kontemplatív meghatározásával sohasem fejlődhet a romantizmus igazi tagadásává, hanem a romantikus meghasonulás passzív szubjektivitásának és statikájának igazolása marad. A nihilizmus mint a romantikus szubjektivitás abszolút tagadása valósul meg az irodalomban, mint öncélú idealizmusának leértékelése, ugyanakkor tagadása mindenfajta determinisztikus rendnek és statikus pozitivistá ésszerűségnek. A forradalmi szocializmus — a nihilizmushoz hasonlóan — tagadja a romantikus szubjektivitást és a pozitivistá statikát, azonban — szemben a nihilista tagadással, amely a semmi elvont és statikus hirdetése marad csupán — a forradalmi szocializmus nevében történő tagadásnak az idealista szubjektivitás és az objektív tevékenység között, továbbá a negatív üresség és a pozitív elismerés között mozogva, dialektikus fejlődéssé kell alakulnia, nem azért ugyan, hogy ezt a mozgást a mechanikus rend statikájával csendesítse el, hanem azért, hogy új tagadásokkal és új lehetőségekkel emelkedjék magasabb fokra, a fejlettebb szintézisig, az objek-

tív rendig és a teljesség elismeréséhez. Más szóval: a forradalmi szocializmus az irodalomban nemcsak mint a romantizmus és a pozitivistá objektívizmus dialektikus tagadása nyilvánul meg, hanem magára ölti a nihilista tagadás jellemvonásait is, azonban túlnő mindegyik egyoldalúságain.

Ha a mai irodalom legfontosabb társadalmi és eszmei összetevőinek szempontjából vizsgáljuk a háború előtti szlovén irodalmat — a két háború közötti jugoszláviai irodalom ez esetben példaképpen vett képviselőjét —, jelentős mozzanatok tűnnek szemünkbe. A romantizmus még javában élt ebben az irodalomban, jelentős fejlődési tényezője volt. Sokféle stílus-álaroban ismerhetünk rá, hol impresszionizmusnak vagy szimbolizmusnak, hol meg expreszszionizmusnak vagy egyéb izmusnak álcázta magát. Irodalmi jelentősége a társadalmi és politikai helyzet fejlődésével párhuzamosan növekedett vagy csökkent. Srečko Kosovel költészete már a huszas években nagyszerűen rámutatott a romantikus álláspontok ellentmondásaira és tarthatatlanságára. A forradalmi szocializmus felé haladva igyekezett is szabadulni tőle. Költő kortársai, hogy fikatív metafizikai élményekkel leplezzék a romantikus egyén magabazártságát és elszigeteltségét, nem tettek mást, mint hogy bebizonyították az akkori romantizmus meddőségét. Nincs hát mit csodálni azon, hogy a harmincas évek legjelentősebb költője Boža Voduška lett, aki tévovázás nélkül leplezte le az elszigetelt egyén reális ellentmondásait, és a maga helyére, a nihilizmus és a forradalmi szocializmus választójára állította. A harmincas évek forradalmi légkörében a romantizmus az irodalmi események lelkialkatának alárendelt komponense lett. Valami hasonló történt a pozitivistá objektívizmussal is, amelynek a szlovén irodalmi hagyományokra távolról sem volt olyan erős hatása, mint a romantizmusnak. S ami még meg is maradt belőle, a harmincas években eszmei szintézissé alakult át, s az irodalomra a forradalmi szocializmus jellegét nyomta rá. Így alakult ki Prežihov Voranc, Miško Kranjec és Ciril Kosmač háború előtti realista prózájának sajátos társadalmi és eszmei szerkezete. A romantizmus és a pozitivistá objektívizmus nem egyenlő arányban keverednek benne — Kranjec némelyik háború előtti művében a romantizmus, alárendelt szerepéből, domináns alkotóelemmé erősödik —, ennek az áramlat-

nak a reprezentáns alkotásai mégis a romantizmus és a pozitivistá objektívizmus szintézisét valósították meg, amelynek megvolt a forradalmi, szocialista távlata, és önmaguk magasabbrendű, valóságos és teljes tagadásává növekedtek. Mindenekelőtt azért kerülhetett erre sor, mert a forradalmi szocializmus szellemének megvolt az a dialektikus képessége, hogy az irodalmi fejlődés egyéb összetevőit átformálja, anélkül, hogy a szocialista realizmus elvont statikájába merevedett volna.

Lássuk, milyen hatást gyakorolt ebben az időben, ebben az irodalmi helyzetben a nihilista szellem? Fejlett, következetes, kialakult megnyilvánulási formáival ritkán találkozhatunk, leginkább mint romantizmusmal elegy, pillanatnyi, körülhatárolt jelenségre bukkanunk rá. Ugyanilyen szűk határok között maradt a modernista avantgardizmus is. Azután, hogy a huszas évek szlovén irodalmába erős gyökereket bocsátott, a harmincas években az irodalmi peremvidékekre szorult, és inkább jellemzi a szlovén, mint az egységes jugoszláv irodalmi helyzetet.

Mit jelentett a szlovén irodalom háború előtti társadalmi és eszmei struktúrája, összevetve az akkori világirodalmi helyzettel? A szlovén irodalomban még nem ment végbe az a folyamat, amely a harmincas évek táján az irodalomban hangadó országokban már lejártá magát. Az a folyamat volt ez, amely a Szovjet Szövetségben az októberi forradalmat követő második évtizedben olyan fokra fejlődött, hogy a forradalmi szocialista szellem kénytelen volt előle a szocialista realizmusba visszahúzódni, a Nyugaton azonban, a romantizmus és a pozitivistá objektívizmus más irányú fejlődésével párhuzamosan, a modern nihilizmus széleskörű és erőteljes irodalmává izmosodott. Összevetve ezt a helyzetet a forradalom előtti szlovén irodalom fejlődésével, arra a megállapításra jutunk, hogy a forradalmi szocializmus szelleme döntő módon és dialektikus szintézis alapján hatott a romantizmus és a pozitivistá objektívizmus szellemi hagyományaira; a szlovén irodalom akkor még nem zárkozott be a szocialista realizmus egyoldalú programszerűségébe, és a nihilizmus még nem fejlődött túl elsődleges, lényegében formális szakaszán.

Ilyen társadalmi és eszmei állapotban állt a szlovén — és vele együtt az egész jugoszláv — irodalom a forradalom küszöbén, majd a forradalom győzelme

után a szocialista országépítés első szakaszaiban is. Érdeemes volna részletesebben taglalni egy-egy időszakot, amelyeken keresztül irodalmunk 1945 után, a társadalom gazdasági és politikai alapjainak gyarapodásával összhangban és párhuzamosan fejlődött. Ezen a helyen és ez alkalommal azonban el kell tekintenünk a részletek tárgyalásától, s meg kell elégednünk a kiindulópont, az első háború utáni évek rögzítésével, amikor megkezdődött a szlovén és általában a jugoszláviai irodalom átalakulása a szocialista realizmus lényegbeli és formális problematikája felé. Ez az átalakulás befejezetlen kísérlet maradt — annak kellett maradnia. Noha a háború előtti realizmus nem egy jelentős képviselője művelte a forradalmi szocializmus szellemétől áthatva ezt a műfajt, a kísérlet aránylag szűk irodalmi körben mozgott, kizárólag művészi és absztrakt jelentősége volt. Abban az időben, amikor a jugoszláv társadalom világosan megfogalmazta szándékait: kívül maradni a katonai és politikai tömbökön — a hidegháború korszakában — időszerűségét vesztette az a kísérlet, hogy az irodalmat a szocialista realizmussal azonosítsák. Persze, ez nem azt jelenti, hogy ilyen irányú törekvések és elszigetelt eszmei jelenségek nem ütötték föl fejüket a jugoszláv irodalomban, azonban nem juthattak érvényre, tevékenységük nem válhatott rendszeres irodalmi programmá, illetve gyakorlattá. Ez sorrendben az első, de nem a legfontosabb jellegzetessége annak a fejlődésnek, amelyet a szlovén irodalom a szocialista realizmus integrációjával folytatott kísérlet folyamán megtett. Ebből a próbálkozásból — tekintet nélkül eredményességére — fejlődött ki irodalmi életünkben a felszabadulás óta sok-sok társadalmi és eszmei folyamat, amelyeknek szakaszai és formái alkotják mai irodalmunk alapját, s amelyek érthetővé teszik jelenségeit, ellentmondásait és konfliktusait.

Az első folyamat — a többinek kiindulópontja: a társadalmi és eszmei szintézis széthullása, amibe a forradalmi szocializmus a második világháborút megelőző évtizedben romantikus és pozitivistá objektivistá elemeket vegyített, és ezen az alapon lett haladó irodalom-má. A forradalmi szocializmus dialektikus mozgalom, amely azáltal, hogy végrehajtotta a politikai forradalmat, megtette fejlődésének egyik szakaszát, és túlhaladta társadalmi és eszmei perspektíváit. A forradalom győzelmével szét kellett hullania a forradalom előtti

irodalom társadalmi és eszmei szerkezetének is. A szocialista realizmus kifejelete csak egyik megnyilvánulási formája volt ennek a folyamatnak, amelyben a hajdani társadalmi és eszmei szintézis véget ért. Ez a folyamat lényegében nem más, mint az alkotó elemek és összetevők szétszóródása.

Ez a széthullás főleg azoknak az íróknak a műveiben szembetűnő, akik a háború előtt a haladó szellemű irodalom legfőbb képviselői voltak. Műveikben a romantizmus és a pozitivistá objektivizmus kiválik abból az egységből, amelyet a romantizmus és a pozitivistá objektivizmus a forradalmi szocializmus szellemével alkotott. Magasabb szempontból nézve: önálló egységgé alakult és gyakran átvette az irodalmi jelentőségek eszmei struktúrájának uralkodó szerepét. Néhány szerző megkísérelte a visszatérést a hajdani társadalmi és eszmei szintézishez, megpróbálkozott azzal, hogy felújítsa egységét, ami inkább volt fikatív rekonstrukció, mint irodalmi valóság. Így jött létre ebben az irodalomban egy bizonyos tétovázás a jelen és a múlt s a között a törekvések között, amely arra irányult, hogy legyőzze a hátrahúzást a hagyományok felé. Ennek hatására került az irodalom társadalmi és eszmei struktúrájának előterébe a romantizmus momentumá. Kettős lényege, amely a negatív valóság és az eszmei szubjektivitás szakadékára, a valóság és az ábránd, az érzelmek és a tények elmentetére épült, sok számottevő irodalmi alkotás uralkodó komponense lett. Többé-kevésbé kifejezett formában találjuk meg mindezt Miško Kranjec néhány újabb regényében, Matej Bor verseiben vagy Ciril Kosmač elbeszéléseiben, még hozzá akkor, amikor a forradalmi idők légkörét idézik. A romantizmus hatása ezt a visszaemlékezést, s ez a maga egyszerű idealizmusában szemben áll a mai valóság ellentmondásaival. Másrészt olyan műveket is találunk ebben az irodalomban, amelyek a pozitivistá objektivizmus segítségével akarják legyőzni a forradalmi szintézistől mentes romantikus szubjektivizmus egyoldalúságát. De mert a pozitivistá objektivizmus valójában nem uralkodhatott el a romantikus problematika fölött, vele szoros kapcsolatban, szinte közelebbé jelenik meg egy erőteljes romantikus komponens.

Így, a háború előtti irodalmi tevékenység alapjainak bomlási termékeként, a romantizmus és kisebb mértékben a pozitivistá objektivizmus jut szerephez. A háború utáni irodalmi

nemzedék alkotásai talán erőteljesebben fejezik ki ezt a folyamatot, mint az idősebb írók művei. A háborún inneni költőnemzedék munkáiban — 1950 táján — olyan mértékben zsúfolódnak a romantikus elemek, hogy igazi romantikus költészet alakult ki a maga problematikájának minden jellemvonásával. Így lett a romantícizmus a háború utáni ifjú és idősebb nemzedék lírájának alkotó elemévé, amit azután — 1955 körül — a második háború utáni költőnemzedék tagjai is átvettek, és — kevés kivételtől eltekintve, akik túl akarták haladni a romantikus költészetet — munkássága központi elemévé avatta. Ettől az időtől kezdve, a legfiatalabb szerzők munkásságáig, a romantícizmus kötelező, csaknem konvencionális eleme a mai szlovén költészet társadalmi és eszmei struktúrájának.

Hasonló jelenségek jutottak érvényre a háború után a prózában is. Az 1950-es nemzedék, amelyet Andrej Hieng, Beno Zupančič és Lojze Kovačič képviselnek, részben megállapodott a dekoratív romantícizmus festői elemeinél, másrészt pedig objektívista kritériumokkal kísérte meg felmérni az új valóság ellentmondásait. Ez a próbálkozás sem volt azonban teljesen mentes a romantícizmus befolyásától, úgyhogy a háború utáni próza legfőbb komponensei is igen nagy kilengéseket mutatnak. Még ma is észlelhetők ilyen eltérések sok fiatal prózaíró alkotásaiban, azokéban is, akik a neorealista változatokhoz romantikus elemekkel fűszerezett pozitívista objektívizmust fűznek, s azokéban is, akik prózájukban a tiszta romantikus szubjektívizmust fejezik ki.

A mai irodalom társadalmi és eszmei struktúrájának ellentmondásai annyira sokrétűek, hogy az elmondottakon kívül egyesítik magukban mindazokat a fejleményeket, amelyek logikusan következnek belőlük, és fejlődésének tagadását jelentik. Ennek legszembetűnőbb, de nem a legjelentősebb tünete a költészet és a próza modernista formai elemeinek elszaporodása. A folyamat eszmei alapja sok esetben nem más, mint a romantícizmus. Ez az oka annak, hogy gyakran tisztára dekoratív és egyáltalán nem lényeges szerepet játszik. Mögötte, törekvéseitől függetlenül, egy új folyamat jelentkezik, amely az irodalmi éremények és társadalmi, valamint eszmei struktúrájuk szempontjából sokkal jelentősebb, sokkal élénkebb és korszerűbb a romantícizmusnál és a pozitívista objektíviz-

musnál. A nihilista irodalom szellemére gondolok, amely a mai szlovén irodalomban ritkán, de erőteljes formában jelentkezik. Problematikája leginkább úgy jut kifejezésre, hogy a romantikus pozíciók abban a pillanatban, amikor belső ellentmondásaik a végsőkig kiéleződnek, nemcsak a világ, hanem saját kontemplatív szubjektivitásuk tagadásává válnak, és végül: mivel sem önmagukban, sem pedig a világban nem találják meg az érvényesülés lehetőségeinek teljességét — az emberi valóság tagadásává alakulnak. A mai irodalomban sokféle fokozatát találjuk ennek a folyamatnak, azonban a rezignált romantícizmusból a romantikus lázadáson át mindegyik a nihilista zendüléshez, vagy pedig a semmi passzív kontemplációjához vezet. Ezt az állapotot elsősorban Gregor Strniša és Dane Zajc valósítják meg lírájukban.

Végül foglalkoznunk kell azzal a folyamattal is, amely a mai irodalomban talán legkevésbé szembetűnő, de mindig jelenlévő, mindig újjászülető és egyre változó irodalmi jelenség: azzal a folyamattal, amelynek útján a forradalmi szocializmus szelleme a mai irodalomba megy át. A valóság közepette, amely a forradalmi szocializmus fejlődési szakaszainak dialektikáján át halad, az irodalom sem mentesülhet attól a hatástól, amit a forradalmi szocializmus újra meg újra a valóságra és az emberre gyakorol. Amióta azonban széthullott az a társadalmi és eszmei szintézis, amelyen a forradalom előtti irodalom alapult, a forradalmi szocializmus szelleme bonyolult módon és időnként ellentmondóan hat az irodalmi fejlődésre. Az idősebb írók alkotásában a hajdani eszmei szintézis utáni nosztalgikus vágyakozás formájában jelentkezik, megrekedt összetevőinek: a romantícizmus és a pozitívista objektívizmus körében. Negatív formájában pedig látszólag visszatér a nihilizmus-hoz és az avantgardizmushoz, mindahhoz, ami rombolja a hajdani szintézist. A háború utáni nemzedék irodalmi tevékenységében eszmeileg kevésbé fejlett, azonban semmivel sem gyengébb formában találkozunk vele, mégpedig mindeütt, ahol az irodalmi jelenségek társadalmi és eszmei légkörébe intellektuális és erkölcsi erőfeszítések vegyülnek azzal a céllal, hogy megtagadják a jelen és a valóság mindazon elemeit, amelyek között még él vagy csak éledgél a romantikus szentimentalizmus-leleplezett hazugságaival átszőtt objektívizmus üressége. Ennek a bélyegét viselik magukon azok

az irodalmi alkotások, amelyek a romantikus pozíciók, az élet valótlán és meddő tagadásának bírálataként keletkeztek. A háború utáni szlovén irodalom egyik legjobb alkotása, Smole: *Črni dnevi in beli dan* című regénye, a romantikus világ és a romantikus ember hazug jellemvonásainak torzképe. A legjelentősebb háború utáni színdarab, Smole *Antigoneja*, a saját mozdulatlan-ságát és ürességét metafizikai ésszerűség és rend álarca mögé rejtő élet ellentmondásait tárja föl. Végül természetes, hogy a forradalmi szocializmus a háború utáni szlovén irodalomban mindenekelőtt olyan tünetekben jelentkezik, amelyek az új, dialektikus alkotások teljességével igyekeznek megsemmisíteni a nihilista tagadást. Mindezek a folyamatok természetesen fejlődnek, egymásba szövődnek, és a legellentétebb módokat tartalmazzák. A jelenkori szlovén irodalomban a forradalmi szocializmus szelleme gyakran olyan mozzanatokban nyilvánul meg, amelyek — ahelyett, hogy dialektikus szintézissé egyesülnének — a negatív egység elszigetelt és megvalósíthatatlan részei maradnak. A romantizmus tagadása gyakran nem tud az igaz, antiromantikus valóság tényleges elfogadtatásáig fejlődni, és ezért csak absztrakt fikció marad. Sokszor az üresség elleni lázadás sem tud túlnőni a romantikus erkölcsösség és az absztrakt utópizmus keretein, s a nihilista pozíciók főlészámolását célzó törekvések is visszahullanak a romantikus subjektivitás eszményesítésébe. Ez a valóban sok ellentmondás azonban nem tehet bennünket vakká az előtt a tény előtt, hogy a forradalmi szocializmus mindig élő hagyományai újra meg újra fölülkerekednek, az ellentmondások már most megszülik az új, dialektikus szintézis lehetőségét, amibe a forradalmi szocializmus beleszövi a mai irodalmi történések elemeit, s egyoldalú hibáikat dialektikus mozzanatokká változtatják. Egy ilyen szintézis létrejötte természetesen nemcsak az irodalom ügye, hanem egész valóságunké, amelynek az irodalom — a maga dialektikájával és fejlődésével — alkotó része.

Ezzel eljutottunk addig a határig, ahonnan — a szlovén irodalomból kiindulva — a jugoszláv és a világirodalom társadalmi és eszmei struktúrájának, valamint progresszivitásának általánosabb témakörébe mélyedhetünk, visszatérhetünk elmélkedésünk kiindulópontjához. Aztán, hogy a szocialista realizmus felé irányuló integrációs

kísérlet idősrövidülénné vált, számíthatunk arra, hogy a jugoszláv irodalom fejlődése a nihilista irodalom felé hajlik. Valóban, irodalmunkban fokozódott a modernista hatás, érvényre jutottak olyan irodalmi és művészeti, továbbá stílusbeli és esztétikai elképzelések, amelyeket a hagyományos irodalmi formák modern tagadása valósított meg. A modernizmus esetenként döntő módon átformálta a mai irodalom külalakját, és sok téren eredményesen pótolta a túlhaladott kifejezőmódokat. Másrészt viszont nyilvánvaló, hogy a nihilista irodalom lényegében autentikus változata nem válhatott uralkodó tényezővé a jugoszláv irodalmi térségben. Összevetve a háború előtti helyzettel, amikor a nihilizmus csupán periférikus alkotóelem volt, megállapíthatjuk, hogy az irodalmi ténykedés középpontja felé húzódtott, és ellentmondó struktúrájának egyik jellegzetes alkotóeleme lett. Ezen az alapon keletkeznek azok az irodalmi alkotások, amelyekben a nihilizmust komoly irodalmi jelenségként látjuk viszont. A modern jugoszláv irodalomnak ezeket a jelenségeit nem lehet csak örökségnek tekinteni, hanem annak az általános problematikának a kifejezései, amelyek a világon mindenütt a nihilista irodalom alapjai. A szocializmust építő társadalomban autentikussá válhat ez a problematika, lényegében azonban természetesen csak negatív tünete a metafizikus osztálytársadalomból a kommunizmus osztály nélküli és antimetafizikus társadalmába való átmenetnek. A nihilizmus mint az osztálytársadalom széthullásának és a benne élő ember értéktelenségének tudata, valójában nem más, mint ennek a folyamatnak és átmenetnek árnyoldala. Nyugaton, ahol a folyamatnak ez a része kerül túlsúlyba, természetes, hogy az irodalmi élet uralkodó komponensévé fejlődött. A szocialista társadalomban viszont nem más, mint az osztálytársadalomból való kifejlődés káros jelensége, s a fejlődés belső dialektikájának pozitív momentumai mindig és újra föléje kerekednek. A nihilizmus tehát irodalmi életünkben — az ellentmondások ellenére, amelyekből autentikus voltát veszi — nem tudott olyan méretűre fejlődni, hogy rámondhatnánk: irodalmunk a Nyugat nihilista irodalma felé hajlik. Amint nem hozhatott eredményt az a próbálkozás sem, hogy irodalmunk alapja a szocialista realizmus legyen, éppen úgy csődött kellett mondania az ellenkező irányú törekvéseknek is. Ahelyett, hogy bármelyik „irodalmi

tömb" felé fordult volna. Irodalmunkat a társadalmi és eszmei struktúrát alkotó elemek szakadatlanul fejlődő és káros jelenségeit túlnövő dialektikus összefonódás jellemzi.

A szocialista realizmusról és a nihilizmusról megállapítottuk, hogy irodalmunkban nem kaptak olyan integrációs erőre, amilyen a világirodalomban akár hivatalosan, akár véletlenül osztályrészükül jutott. Az sem titok, hogy sem a romantícizmus, sem a pozitívista objektívizmus nem juthatott teljes érvényre háború utáni irodalmunkban. Nem váltak egységes, szilárd irodalmi áramlattá, megtörték az ellentmondások közepe, és epigonizmussá satnyultak. Az okot abban a tényben kell keresnünk, hogy a világirodalom fejlődése szempontjából az elmúlt száz év alatt egyik és másik áramlat is elavult. A romantikus szubjektívizmus a modern ipari civilizáció és a szocialista demokrácia fejlődésével mind kevésbé alkalmas arra, hogy a világról alkotott társadalmi és egyéni tudatot kifejezze. Ugyanígy a pozitívista objektívizmus, a mechanikus rendbe és a statikai egyensúlyba vetett hitével együtt olyasvalamivé változott, ami a modern embernek az osztálytársadalom széthullásával, a természetbe való beavatkozással és a metafizikus hit elvesztésével teljesen új élmények elé állított, új tudata számára felfoghatatlanná vált. Még inkább áll ez a szocialista társadalomban élő emberre, mert a forradalmi szocializmus megszünteti a mechanikus rendet, az a priori determinált statikát. A modern világnak és irodalmának ez a törvényszerűsége oly módon jut kifejezésre irodalmi helyzetünk dinamikájában, hogy sem a romantika, sem pedig a pozitívista objektívizmus nem válhatott az irodalmi alkotás szilárd és jövőt nyújtó alapjává. Így hát csak mozzanatok az irodalom társadalmi és eszmei struktúrájának fejlődésében. A forradalmi szocializmus szelleme, amely nem engedi magát a szocialista realizmus határai közé szorítani, és nem maradhat meg forradalom előtti kifejezésformák mellett sem, új irodalmi lehetőséget keres. A pozitívista objektívizmus sem szerezheti vissza hajdan autentikus voltát, így hát szüntelenül visszatér a romantikus szubjektívizmus szférájába. A nihilista szellem ezzel szemben belülről rombolja a romantikus pozíciókat, s ahelyett, hogy az irodalomelmélet és gyakorlat zárt rendszerévé fejlődött volna, olyan általános és intenzív, meggyőző törekvéssé változott, amely

— a forradalmi szocializmus hagyományából kiindulva — fölülemelkedik a tagadás szellemén, hogy alávesse egy magasabbrendű, dialektikus szintézisnek, az ember törvényeinek és az igazság fejlődésének. Miben rejlik hát — figyelembe véve a felsorolt és egyéb jelenségeket — mai irodalmunk haladó volta? Miben? Megnyilvánult minden mozzanatban, ami a modern Jugoszlávia irodalmi életét jellemzi: abban, hogy ez az irodalom nem csatlakozott a háború utáni világ egyetlen polarizált területéhez sem, abban, hogy megőrizte a dialektikus fejlődés mozzanatainak és időszakainak erejét, noha részt vesz a világirodalom fejlődésének formai átalakulásaiban, s habár az új jugoszláv társadalomban az irodalmi tevékenység alapja a művészi, irodalmi és esztétikai pluralizmus, a forradalmi szocializmus szelleme végül is úrrá lett az irodalmi helyzet szellemi és művészi ellentmondásain, ösztönzéssé nemesedett, ez úton pedig egy magasabbrendű és igazabb szintézis felé törekszik.

Fejtegetésünk kezdetén az a megállapítás hangzott el, hogy mai irodalmunk haladó voltát a világirodalmi események mércéjével kell mérni. És valóban, az érintett mozzanatok progresszív jellege csupán a második világháború utáni világirodalomban uralkodó integrációs problémakör előterében mutatkozik meg a maga igazi valóságában. Ennek a problémakörnek a lényege a szocialista realizmus és a nihilizmus körül keletkezett polarizáció. A jövődő fejlődés horizontjai még nem tiszták, de védeni kell azt a gondolatot, hogy a szocialista realizmus és nihilizmus — a maguk módján — akadályt jelentenek, gátat, melyet a világirodalomnak további fejlődési útján át kell törnie vagy keresztülgugrania. A szocialista realizmusról hamarosan megállapíthatjuk majd, hogy csupán átmeneti jelenség volt, amelybe a sztálini időszakban a forradalmi szocializmus irodalmi szelleme szorult. A nihilista irodalom évtizedekkel ezelőtt elérte fejlődésének csúcspontját, és noha ma még mindig a külső terjeszkedés korszakában van, belsőleg visszafelődik, számára is mind akutabbá válik a probléma, hogyan lehet diadalmaskodni a nihilista álláspontok végzetes logikája fölött. Az a tény, hogy ez a kérdés a második világháború után a legjelentősebb nihilista alkotások központi problémájává lett, talán a vég kezdetének jele.

Ilyen körülmények között a mai jugoszláv irodalom társadalmi és eszmei struktúrájának, valamint haladó voltának problémáját nem abban látjuk, hogy csatlakozik-e egyik vagy másik irodalmi csoporthoz, ellenkezőleg: abban a szűkségletben, hogy irodalmi tevékenységünk a mai polarizált állapotból olyan irodalommal fejlődjen, ami a modern ember egyetemes problematikáját fejezi ki, és amelyet szocializmusról szóló írásában már Marx bejelentett.

A jugoszláv irodalom ezen az úton haladva, 1945 óta sokat fejlődött. Joggal

mondhatjuk ezt a haladás jelének. Azáltal, hogy tárva tartja kapuit a modern világirodalom számottevő társadalmi és eszmei áramlatai előtt — nem azért, hogy megkísérelje leegyszerűsíteni, egyoldalúvá tenni őket, s megossza erőit a világirodalom lényeges vagy formális ellentmondásai között —, olyan irányba fejlődik, ami egy haladó értelemben vett irodalom felé vezet, amely a modern, szocialista társadalomban és civilizációban élő ember megfelelő kifejezési formája, társadalmi alapjainak kifejezője és létezésének eszmei igazolása lehet.

Bodrits István fordítása

